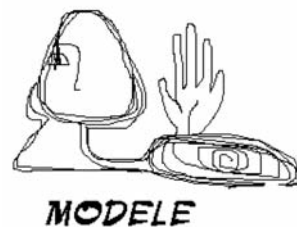

Ion Ianoși
Foto: Aura Christi

ION IANOȘI

Kutuzov, antipodul lui Napoleon

Arta colaborează deseori cu știința și cu filosofia. Literaturile probează asemenea întrepătrunderi. Literatura rusă clasică – într-o măsură puternică, în condiții când anume ea a trebuit să-și asume rolul de promotor al gândirii politice, etice, filosofice. Pe scriitorii ruși i-au frământat „blestematele probleme” ale epocii lor. Dostoievski s-a afirmat ca romancier-tragedian, Nekrasov a îmbinat în poeme emoția și rațiunea, Turgheniev, artist liric, bard al naturii și al frumuseții sufletești, s-a identificat și cu interogațiile lui Insarov (*În ajun*) ori Bazarov (*Părinți și copii*). Nimeni altul nu a cunoscut să introducă însă cu obstința lui Tolstoi, direct și vehement, teoria în practica artistică. Nimeni altul nu și-a permis să desconsidere atât de ostentativ regulile poetice socotite obligatorii, alternând descrieri cu pasaje de filosofie a istoriei, amplificându-le pe acestea în efective studii. Cititorul obișnuit cu subiecte palpitate sau povești romantice de dragoste a constatat că informațiile istorice de la începutul unor capitole iau treptat proporții ample, fie în considerații de artă militară, fie în meditații filosofice aparent de sine stătătoare. Până și un cititor de mai târziu, familiarizat cu intruziunea gândirii teoretice în arta literară, va putea fi intrigat de dimensiunea acestor divagații. Cu atât mai șocată trebuie să fi fost reacția din acea vreme, când lumea aștepta ca arta mai degrabă să amuze decât să pună pe gânduri.

Tolstoi cunoștea riscul, posibila dezaprobare din partea multor cititori și critici. Nu a renunțat, totuși, la pasajele teoretice. A rămas artist asumându-se, totodată, ca istoric, filosof, publicist. A lărgit sfera modalităților folosite, a experimentat forme aparent „neartistice”, punându-le tot în serviciul artei.

Ceea ce l-a preocupat din ce în ce mai mult a fost *ideea legităților istorice, mecanismul necesității implacabile* care ghidează faptele și conflictele umane. Această căutare stă la temelia cugetărilor istorico-filosofice, tot mai apăsate în volumele III și IV, fundamentând, dar și debordând, zugrăvirea artistică propriu-zisă.

„Obiectul istoriei este viața popoarelor și a omenirii. A prinde și a cuprinde direct, prin cuvinte, viața, nu numai a omenirii, dar chiar și a unui singur popor, pentru a o descrie, este ceva imposibil.” Așa începe partea a doua din Epilog, cea mai largă expunere a concepțiilor tolstoienice de filosofie a istoriei, un ultim expozeu al teoriei. În ciuda imposibilității de a cuprinde cu mintea întreaga viață descrisă, autorul își propune totuși acest țel. Conștiința imposibilității și năzuința înfrângerii acesteia îl fac să abordeze toate căile prin care să prindă și să cuprindă „obiectul istoriei”. Anume certitudinea că este vorba de legități îl împinge spre știință, condiționată de legi obiective. Voia să sugereze aceste legități și prin înlăturarea imaginilor, dar pe acestea le completează tot mai mult cu raționamente răspicite, care încearcă să explice esența proceselor istorice fără recurs la fenomene singulare. Urmărește, adică, legea atât în fenomenele concrete, cât și în esența lor, identificată în felul ei trainic, așezat, identic cu sine.

Introducerea micilor „tratate” istorico-filosofice derivă, așadar, din recunoașterea legităților istorice. La rândul lor, raționamentele converg tot spre afirmarea necesității istorice. Eventuala lor contestare nu le poate anihila natura.

Autorul dezbate multe „probleme”: cauzele și efectele evenimentelor istorice, rolul personalității și al poporului în desfășurarea lor, raportul dintre factorul conștient și cel inconștient în activitatea istorică, substanța puterii politice și menirea statului, raportul dintre libertate și necesitate, însemnătatea „providenței” în istorie. Tolstoi este adeptul științei, dar ține s-o împace pe aceasta cu religia; acceptă necesitatea, dar o explică ca finalitate, ca o voință impusă „de sus”, contrapunându-i acesteia libertatea, în fapt o anihilează; studiază istoria în mod conștient și în același timp o concepe ca pe o mișcare inconștientă, „de roi”, convins că numai o acțiune inconștientă dă roade, iar omul care joacă un rol într-un eveniment istoric nu-i înțelege semnificația, iar dacă încearcă s-o înțeleagă, parvine la sterilitate. Romancierul își propune să ajungă la cunoașterea legilor istoriei prin elemente infinitezimale, de ace-

lași gen, care conduc popoarele; el înlocuiește studiul personalităților izolate prin „istoria tuturor oamenilor, a absolut tuturor oamenilor fără excepție, care iau parte la eveniment”. Obiectivul e utopic. Unele afirmații par să amintească de Hegel, din Introducerea la *Prelegeri de filosofie a istoriei*. Pe cont propriu însă, învățătura despre necesitate ajunge una fatalistă, suspendând voința individuală și libertatea umană.

Reversul patetic constă în denunțarea cultului romantic al personalității. „E destul să pătrundem în esența fiecărui eveniment istoric, adică în acțiunea întregii mase de oameni care a luat parte la eveniment, pentru ca să ne convingem că voința eroilor istoriei nu numai că nu conduce acțiunea maselor, ci este, dimpotrivă, condusă tot timpul de acestea” (IV, 2, D). Tolstoi nu recunoaște voința indivizilor, ci numai „voința maselor”, ca expresie a legităților ce guvernează lumea. Să-i lăsăm în pace pe împărați, pe miniștri și pe generali, să studiem „mișcarea omenirii”, deplasarea popoarelor (de pildă pe aceea de la începutul secolului al XIX-lea, de la apus la răsărit și apoi de la răsărit la apus), „suma” tuturor forțelor și voințelor în care integrează legile istoriei. Aceasta este ideea fundamentală. Scriitorul nu acceptă individualismul, e încrezător în colectivități și în legitățile lor. În focul polemicii își asumă unilateralității și exagerări.

În orice caz, direcția concepției favorizează amplitudinea tabloului. Interesul pentru mișcările de ansamblu ale poporului și omenirii, pentru suma infinită a voințelor și acțiunilor, pentru „arta calculului integral” care să însumeze toate condițiile și influențele exercitate asupra omului, pe toți oamenii prin a căror activitate se realizează istoria – acest interes este intim corelat cu opțiunea pentru „epopeic”. Viziunea fatalistă nu contravine propensiunii grandioase, dimpotrivă, ea favorizează tendința maximalistă, panoramarea globală a istoriei naționale, cârmuite de legi imuabile. Să ne închipuim, pentru un moment, ce s-ar fi întâmplat dacă Tolstoi ar fi exaltat rolul personalității în detrimentul acțiunilor de masă, supraapreciind voința liberă în detrimentul necesității, absolutizând libertatea în dauna legilor: pe o asemenea temelie filosofică inversă ar fi fost dificil să înalțe o construcție artistică monumentală, ea ar fi impus mai degrabă analiza migăloasă a trăirilor individuale intime.

Tolstoi nu se mărginește să-și expună viziunea istorico-filosofică: o implică permanent în arta sa. Este eronată opinia după care pasajele teoretice reprezintă un corp străin, care ar putea fi îndepărtat; ca și părerea că ele singure ilustrează convingerile filosofice împărtășite. E tot atât de iluzorie tentativa de a reduce contradicțiile autorului la un antagonism dintre vederile teoretice și practica artistică. Între gânditori și artiști pot exista relații necorespondente, presiunea existențială îl poate ajuta pe acesta din urmă să-și depășească unele prejudecăți, „logica vieții” îi mai corectează artistului limitele propriei logici, pentru a fi mai credibil în zugrăvire decât în raționamente. La rândul său, acest avans parțial poate să influențeze pozitiv gândirea teoretică sau scriitorul poate să nici nu-i recunoască prezența. (Liberalul Ivan Turgheniev nu a fost încântat atunci când criticul Nikolai Dobroliubov i-a interpretat romanul *În ajun* – în studiul *Când veni-va ziua cea adevărată?*, din 1860 – ca marcat de idei radicale: o nepotrivire între intenții și presupusa lor realizare.)

Îndeobște, artistul și gânditorul din aceeași persoană compun însă o unitate, fie și contradictorie în măsură variabilă, pe parcursul desfășurărilor. Întreaga țesătură imagistică din *Război și pace*, cu precădere vizând campania din 1812, confirmă și întregeste concepția tolstoiană de filosofie a istoriei. Dacă ar fi să evidențiez personajele a căror funcție principală este tocmai aceasta, a căror faptură este subsumată integral activității lor istorice – ar trebui să-i numesc, înaintea altora, pe conducătorii celor două armate, pe Kutuzov și pe Napoleon.

În scenele cu Napoleon, romancierul acoperă de ridicol cultul eroului, pretenția absurdă de a face totul de unul singur, de a determina soarta omenirii. Ciocnirea aparenței mărețe cu esența meschină produce ilaritate. Mai întâi, Tolstoi acumulează aparen-

țele. În salonul Annei Pavlovna, Pierre îi ia apărarea și îl numește „titan”. Căutându-și propriul „Toulon”, îl idolatrizează și prințul Andrei. Năruirea iluziilor are loc pe câmpul de la Austerlitz. „Știa că lângă el era Napoleon, eroul său, dar în comparație cu ceea ce se petrecea atunci între sufletul lui și înaltul nesfârșit al acestui cer pe care alergau norii, Napoleon i se părea în clipa aceea prea mic și neînsemnat” (I, 3, XIX). Reacțiile teatrale absurde ale împăratului, pentru care morții sunt „*de beaux hommes*”, iar Bolkonski – „*une belle mort*”, întăresc nepotrivirea între ceea ce pare (vrea să pară) și ceea ce este Napoleon în realitate. A doua jumătate din roman continuă, cu vehemență sporită, să smulgă măști ce au indus în eroare atâtea capete luminate. Iată discuția cu Balașov (III, 1, VI-VII): zvâcnetul pulpei stângi, care – precum orice detaliu imperial – este considerat „un semn mare”; mâna mică, albă și plină, cu care subliniază declamațiile grandilocvente neîncetate ș.a. „Se vedea bine că numai ceea ce se petrecea în sufletul său prezenta pentru el interes. Tot ce era în afară n-avea pentru el nici o importanță, pentru că totul în lume atârna, cum i se părea lui, numai de voința lui.” Sau, zilele bătăliei de la Borodino și ordinele, după părerea lui Tolstoi, fără rost, prin care nu ar fi influențat în nici un fel desfășurarea evenimentelor. Ori felul cum, așteptând deputația boierilor din Moscova, își pregătea în minte o cuvântare „plină de demnitate și de măreție”, o adevărată „lovitură de teatru”; și, deznodământul scenei, caracterizat „prin groaznicul cuvânt: *le ridicule...*” (III, 3, XIX-XX).

Da, Tolstoi îl prezintă pe Napoleon caraghios – tocmai pentru că are pretenții absurde, se crede supraom, înzestrat cu puteri excepționale. Dezastrul campaniei înseamnă și dezastrul lui moral: mitul invincibilității s-a năruit și nu va mai putea renaște. Nici în viață, căci fuga din Rusia a prefigurată sfârșitul; nici în artă, fiindcă după Tolstoi reabilitarea avea să fie tot mai anevoioasă. Până la *Război și pace*, Napoleon a beneficiat de tratamente parțial ori integral pozitive, din partea lui Byron, Heine, Béranger, Stendhal și a altora. După romanul tolstoian, rari scriitorii, și dintre ruși cu atât mai puțini, l-au adulat pe împărat (precum Marina Țvetiaeva). Dintre francezi, mitul i l-a șubrezit Anatole France, în *Crinul roșu* și în *Insula pinguinilor*. Egoismul său l-a descris Anna Seghers în două povestiri și în prelegerea *Ideologia napoleoniană a puterii în operele lui Tolstoi și Dostoievski*, în ultimul caz vizată fiind ideea lui Raskolnikov, din *Crimă și pedeapsă*.

Kutuzov este antipodul lui Napoleon, al împăraților Alexandru și Franz, al puzderiei de generali îngâmfăți și nepricepuți care îi înconjoară. El este un om simplu, modest, fără pretenția de a fi „mare” – „*grand homme*”, cum spune autorul cu ironie și dispreț, folosind, și de data aceasta, în chip negativ, limba cuceritorilor și a înaltei aristocrații din saloanele petersburghize.

Procedeu folosit e tot antiteza dintre aparență și esență, dar cu atribute inversate. Kutuzov pare un bătrân neputincios, lipsit de voință și inițiativă, un conducător care nu conduce. Înfașșurarea, gesturile, obiceiurile, traiul lui au toate dimensiuni obișnuite, deseori banale.

Iată, de astă dată, scena inspecției de la Braunau (I, 2, I-II). Anterior, Kutuzov dăduse ordin ca regimentul să fie în ținută de campanie, cu mantale și pelerine. Dispoziția are un scop precis, exprimă și felul de a fi al comandantului. Acesta coincide cu năzuința scriitorului: și el preferă modestia în locul uniforme de paradă. De aceea îl prezintă pe general atât de obișnuit, de cotidian, de apropiat simplității soldaților, alături de care luptase la Izmail și va participa la grele bătălii viitoare. Prețuind în conducător pe om, soldații stimează totodată pe conducătorul din om. Ei nu se lasă înșelați de aparențele „meschine”, „antieroice”, ostentativ subliniate. „– Cine drațu’ ziseși că Kutuzov îi chior de-un ochi? Păi, nu-i? Îi chior de-a binelea! Da’ de unde... frate! Are niște ochi, mai buni decât ai tu. Până și cizmele, și obielele, toate le-a văzut...” □

Ion Ianoși